

## שיח, אקדמיה ותקשורת

### אתגרים

האיום על מדינת ישראל הוא איום קיומי מהמעלה הראשונה, שדורש התגייסות מוחלטת. מכיוון שהאיום על ישראל הוא חסר תקדים בהיקפו, גם ההתמודדות הישראלית צריכה להיות שונה מבעבר.<sup>43</sup>

המלחמה שישראל ניצבת בפניה לא תוכרע רק על ידי כוח צבאי, כי אם על ידי כלל המשאבים שכל צד יביא עימו לשדה המערכה, ובראשם המשאבים האנושיים. נחישות, אמונה בצדקת הדרך, כוח רצון, ערכים ומצפן מוסרי נדרשים לצבא הלוחם לא פחות - אם לא יותר - מכל שאר המשאבים העומדים לרשותו. המשאבים האנושיים נבנים בתהליך מתמיד של שיח ציבורי, שבמדינות דמוקרטיות מתנהל בדרך וולונטרית.

הציבור בחברה הדמוקרטית תלוי במידה רבה בסמכויות אפיסטמיות, שכן הוא נוטה לייחס להן אמינות, מעדיף את דעתן על פני דעות של אחרים, וממעט לערער עליהן או לחפש מקורות מידע נוספים. בעלי סמכות אפיסטמית יכולים במקרים רבים לשמש כ"מילה האחרונה" בתחום מסוים, וכך לעצב את דעת הקהל ולהיות בעלי משקל מכריע בקבלת החלטות.

בשיח הציבורי בישראל לפני ה-7 באוקטובר, וכן מאז אותו יום, התפיסה השלטת היא התפיסה האוטופית-נאיבית, שלא אפשרה לזהות נכון את האיומים העומדים בפני המדינה, וממילא גם לא סייעה בהתמודדות נכונה עם האיומים האלה.

האקדמיה בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, נוטה לעודד חשיבה עדרית ובינוניות אינטלקטואלית. מרצים בכירים ממנים ומקדמים מרצים זוטרים שנושאים חן בעיניהם ושמחזיקים בהשקפת עולם דומה להשקפת עולמם. שיטת המינויים באקדמיה, כמו גם חלוקת הפרסים, מאפשרת בינוניות והתגודדות בקליקות, מה שמעודד קונפורמיות ומייצר חשש של בעלי דעות שונות להשמיע את דעתם.

בעיה מבנית נוספת היא הרלטיביזם המוסרי והמשבר הערכי שפוקד את המערב בשנים האחרונות. בחוגים נרחבים מיטשטש ההבדל בין חברות דמוקרטיות ללא-דמוקרטיות. ניתן למצוא הצדקות כמעט לכל מעשי זוועה שגורמים משטרים טוטליטריים או ארגוני טרור. בנוסף ישנה נטייה לא לראות במחקר האקדמי ניסיון מתמיד לחשוף חלקים גדולים יותר של האמת, כי אם כלי לאקטיביזם חברתי שנועד לתקן עוולות אמיתיות, מלאכותיות או דמיוניות. בנוסף, מוטיבציה מרכזית של אקדמאי ישראלי היא להיחשב לראוי בעיני האקדמיה האמריקנית. יש תמריץ חיובי חזק מאוד להתאים את העמדות לאלה שמקובלות בשיח בארה"ב.

43 להרחבה, ראו: עדי שורץ, שיח ישראל 2.0: מה השתבש?, מכון משגב, 7 במאי, 2024.

האקדמיה הישראלית לא ערערה על התפישות במערכת הביטחון ובדרג המדיני, למשל בדבר העובדה שחמאס מורתע, או בדבר השאיפות הפלסטיניות באופן כללי. מרביתה ראתה בישראל את האשמה בהיעדר הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים, ומי שטען אחרת הוקע מחוץ למחנה.

בתקשורת - בעיה מבנית אוניברסלית היא השיח השטחי והרדוד בתקשורת, שרק הולך ומחריף עם הזמן. לחצים כלכליים ותחרות עזה מביאים את כלי התקשורת לנסות להשיג מקסימום תפוצה (רייטינג), פעמים רבות על חשבון איכות התוצר התקשורתי. התוצאה היא שיח פופוליסטי ומתלהם, רווי סיסמאות, שלא ניתן לקיים בו דיון רציני על משמעותם של מהלכים.

בעיה מבנית נוספת היא התלות האינהרנטית של עיתונאים במקורות המידע שלהם. כל עיתונאי נסמך על מקורות מידע כדי לספק ידיעות חדשותיות, ואלה לעולם יעדיפו לעבוד עם עיתונאים שממעטים לבקר אותם ומשמשים יותר כצינור להעברת מידע מהם לציבור. עיתונאים שמתגלים כביקורתיים מדי כלפי מערכת הממשל נדחקים הצידה, אינם זוכים להדלפות ועשויים להיפלט מהר מאוד מכלי התקשורת שלהם. התוצאה היא שעיתונאים נהפכים למעין דוברים של מקורות המידע שלהם, במקום להוות "כלב השמירה של הדמוקרטיה".

בישראל יש בעיה ייחודית: השליטה של מערכת הביטחון הישראלית בשיח הציבורי ובתהליך קבלת ההחלטות נחשבת לחריפה, וכל ניסיון עיתונאי לבקר את הצבא מציב את העיתונאי מחוץ למחנה וגורם לעיתונאים ליישר קו עם הצבא.



קורדיט: PrinceOfLove

התקשורת הישראלית לא ביצעה את תפקידה בימים שלפני 7 באוקטובר. לא נשאלו השאלות שהיו צריכות להישאל כלפי הממסד הביטחוני והמדיני, ולא התנהל מעקב רציני אחרי ההצטיידות או ההכנות שמערכת הביטחון הייתה אמורה לעשות לקראת אפשרות של מלחמה. כמעט אין ביקורת אמיתית ונוקבת על הדרגים הבכירים בצבא באמצעות גישה ריאליסטית-אסרטיבית. כאשר מערכת הביטחון אומרת ש"חמאס מורתע", התקשורת מקבלת את הדבר כאמת לאמיתה.

מרבית כלי התקשורת סובלים מ"חשיבה קבוצתית" מונוליתית ונעדרת גיוון. הדבר בא לידי ביטוי בהשמעת קשת מצומצמת של דעות ובמניעה של השמעת דעות שנחשבות לפרובוקטיביות או "קיצוניות".

בעיה נוספת שקיימת בכלי התקשורת בישראל היא העמדה התבוסתנית שלהם ורוח הנכאים שחלקם משדרים, דווקא בימים שבהם נדרשת עמידה איתנה וקור רוח ציבורי. כלי התקשורת ממעטים לעסוק בהצלחות של ישראל במערכה ורואים את עצמם כאופוזיציה לממשלה, ומחויבים לביקורת עליה בכל מחיר.

## המלצות - אקדמיה

אקדמיה עצמאית ובלתי תלויה מהווה מגדלור ליצירה אינטלקטואלית, והתערבות ממשלתית עלולה לחנוק את החדשנות והפלורליזם האקדמי.<sup>44</sup> אולם האקדמיה הישראלית, שנועדה לשמש כמרחב לדיון ביקורתי וחילופי רעיונות, נגררה לקיצוניות אידאולוגית, תוך שימוש במנגנוני השתקה המנוגדים לרוח החופש האקדמי. כדי לתקן עיוות זה, נציע מנגנוני התערבות המיועדים להחזיר את האיזון לאקדמיה, שאותו היא עצמה לא תצליח לתקן מבפנים. חשוב להדגיש כי מטרת ההתערבות אינה להשתיק את חופש הביטוי האקדמי אלא להבטיח את קיומו של שיח פלורליסטי ומגוון, תוך הגנה על ערכי היסוד של החברה הישראלית.

מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (ובעיקר הנהלות האוניברסיטאות ואישים בכירים בעלי תפקידים) נהפכה בשנים האחרונות לגוף פוליטי שמשמש כאופוזיציה לממשלה המכהנת. כל ניסיון לבצע שינויים במערכת ההשכלה הגבוהה עשוי בסבירות גבוהה לעורר תגובות מסוג "קץ הדמוקרטיה" ו"פאשיזם". ראשי המערכת צפויים להתנגד לכל שינוי ולהפעיל את כל כובד משקלם כדי לעצור שינויים כאלה. יש להביא בחשבון את ההתנגדות הזאת. בנוסף, מכיוון שכל החלטה ממשלתית נתונה לביקורת של בית המשפט העליון, ומשום שבאקלים הפוליטי השורר כיום בית המשפט נוטה להתערב פעמים רבות בהחלטותיה של הממשלה ולפסול אותן, יש סבירות גבוהה שבית המשפט ימנע מהממשלה לבצע שינויים משמעותיים.

לכל אלה מתווסף כמובן האתגר החשוב ביותר, והוא המאמץ לתקן את מערכת ההשכלה הגבוהה מבלי לפגוע בחלקים הטובים שבה. מחקר אקדמי ברמה גבוהה הוא נכס לאומי חשוב, בעיקר במדינה כמו ישראל שנשענת על טכנולוגיה לביצור הכלכלה והביטחון הלאומי שלה.

**צמצום הפוליטיזציה:** מומלץ לאמץ מדיניות של ניטרליות פוליטית במוסדות האקדמיים. עדיפות תינתן לאימוץ תקנות מתאימות בצורה וולונטרית, כלומר שהמוסדות האקדמיים יעשו זאת בעצמם, ואם לא - ניתן לעשות זאת באופן מנדטורי, באמצעות חקיקה או תקנות. בצורה כזאת תיאסרנה תופעות שנפוצו בעת האחרונה בישראל כגון הבעת עמדה קולקטיבית של ועד ראשי האוניברסיטאות (למשל על עסקות חטופים), או של בעלי תפקידים באוניברסיטאות ספציפיות. הזכות להביע עמדה בנושאים שעל סדר היום תישמר לכל אדם באופן פרטי, ואולם לא כחלק מתפקידו האקדמי. אפשרות נוספת להשגת אותה מטרה היא באמצעות הנהגת קוד אתי במוסדות האקדמיים, שמטרתו להבטיח את הפרדה בין פעילות אקדמית לפעילות פוליטית. המטרה היא למנוע מחברי סגל אקדמי להפוך את הלימודים באוניברסיטה לבמה לאינדוקטרינציה פוליטית, להגן על הסטודנטים ולאפשר פלורליזם וגיוון מחשבות.

**הגברת השקיפות:** מומלץ שגופים לא-ממשלתיים (התאחדות הסטודנטים למשל, או ארגוני חברה אזרחית אחרים) ינהלו מעקב אחרי רמת הפוליטיזציה וחוסר הגיוון במחלקות הלימודים השונות באוניברסיטאות. דוגמה אפשרית לכך היא המעקב שמקיימת "הליגה נגד השמצה" (ADL) בארצות הברית אחרי רמת האנטישמיות בקמפוסים השונים. יש לבנות לשם כך מתודולוגיה

44 להרחבה, ראו: עדי שורץ, שיח ישראל 2.0 - כיצד לתקן?, מכון משגב, 14 באוגוסט, 2024.

מסודרת, כדי שהמעקב לא ייראה כניסיון לחיסולי חשבונות אישיים או מוסדיים. המלצה נוספת היא לחייב את ראשי המוסדות האקדמיים לתת דין וחשבון קבוע בוועדת החינוך של הכנסת, כמו גופים ציבוריים אחרים. הכוונה היא לקיים מדי חצי שנה או שנה מפגש מחייב בכנסת שבו יוכלו חברי כנסת ונציגי ציבור אחרים לקבל דיווח ולשאול שאלות נדרשות את ראשי האוניברסיטאות. המלצה נוספת היא לקיים בדיקה של מבקר המדינה בעניין פוליטיזציה במוסדות להשכלה גבוהה.

**הגברת הגיוון באקדמיה:** מומלץ לעודד תורמים מישראל ומהעולם להקים קרנות מחקר לטובת החברה הישראלית. הכוונה היא לפנות לתורמים ציוניים על מנת לעודדם להשקיע כסף מדי שנה לעידוד דוקטורטים ועבודות מחקר בתחומים ובנושאים שמקדמים את סדר היום הישראלי, למשל בתחומים כגון המזרח התיכון, יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, אסטרטגיה, צבא וביטחון, כדי לעקוף את סדר היום הקיים כעת באוניברסיטאות. בנוסף, מומלץ להכשיר ולעודד דור צעיר של מנהיגות ציונית. בדומה לתוכניות תלפיות וחבצלות, המדינה תזהה בני נוער צעירים מגיל החטיבה או התיכון ותבנה עבורם תוכניות לימוד והעשרה אקדמיות. האוניברסיטאות מתחרות בדרך כלל על סטודנטים איכותיים ומצטיינים, ויהיה להן אינטרס לזכות במרכז של המדינה על הזכות להכשיר את הצעירים האלה. צעירים אלה יוכלו להוות את השדרה הבאה של סטודנטים מצטיינים בהשכלה הגבוהה.

**הגברת המעורבות של הסטודנטים:** מעורבות גדולה יותר של הסטודנטים בתוכניות הלימוד עשויה להשפיע לטובה על האקלים האינטלקטואלי. ניתן להשיג מעורבות כזאת באמצעות התאחדות הסטודנטים, שלפחות בעת הזאת נראית כמי שמסוגלת ומעוניינת להעלות את פרופיל המעורבות שלה באוניברסיטאות. כדי שהיוזמה לשינוי הסגל האקדמי ולהגברת הגיוון לא תבוא מהממשלה, מעשה שייראה כהתערבות פוליטית ויעורר התנגדות עזה, עדיף שנציגי הסטודנטים יפעלו לשם כך. בנוסף, מומלץ לתקן את חוק זכויות הסטודנט לקבוע במפורש כי אין לכלול אינדוקטרינציה פוליטית במסגרת הלימודים האקדמיים. נציגי קבילות הסטודנטים במוסדות האקדמיים השונים, שקיימים כבר כיום מתוקף החוק, יוכלו בעקבות כך להתייחס לתלונות סטודנטים על אינדוקטרינציה פוליטית.

## המלצות - תקשורת

נשמת אפה של התקשורת ככלי חברתי ראשון במעלה, שמסייע בהנגשת מידע לציבור, בבירור עמדות ובקבלת החלטות מושכלת, היא יכולתה לפעול בחופשיות, ללא מעורבות ממשלתית או כפייה של עמדות פוליטיות מכל צד. הפיכת כלי התקשורת במדינה לזרוע תעמולתית ממסדית עומדת בניגוד מובהק לסיבת קיומה במדינה דמוקרטית. כלי התקשורת חייבים להיות מסוגלים לפעול כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה" או כ"רשות הרביעית". לכן, איננו מנסים לחסום דעות או לצמצם את חופש הפעולה של כלי התקשורת, אלא ליצור את התנאים הדרושים כדי להגביר את הגיוון ולמנוע את הניוון שפשה בתקשורת הישראלית והוביל אותה לתפקד בצורה מונוליטית שמחטיאה את המטרה.

מרבית שוק התקשורת בישראל נמצא בידיים פרטיות. בעוד שיותר מ-80% מהמוסדות להשכלה גבוהה בישראל זוכים למימון ציבורי ורק כ-15% מהמוסדות הם מוסדות פרטיים, הרי שבתחום התקשורת המצב הפוך לחלוטין. למעט תאגיד השידור

**איננו מנסים לחסום דעות או לצמצם את חופש הפעולה של כלי התקשורת, אלא ליצור את התנאים הדרושים כדי להגביר את הגיוון**

וגלי צה"ל, שוק התקשורת כולו נמצא בידיים פרטיות. באופן טבעי, יכולת ההשפעה על גופים פרטיים נמוכה במידה רבה מזו שעל גופים במימון ציבורי.

אתגר נוסף שקיים כיום בישראל, והוא חריף במיוחד בתחום התקשורת, הוא אתגר הלגיטימציה. הברנז'ה העיתונאית נוטה לכיוון פוליטי מסוים והיא מקשה מאוד על כניסה של שחקנים חדשים, או כאלה שאינם מתיישרים לפי אותו קו.

**רגולציה וחקיקה:** עד השנים האחרונות הוטלו מגבלות רבות על פתיחת ערוצי טלוויזיה שהקשו מאוד על כניסת שחקנים חדשים לתמונה, ושגרמו לכך שהשוק נתון בידי מספר שחקנים מצומצם. בשנת 2023 הציג שר התקשורת, שלמה קרעי, הצעת חוק שביקשה לסגור את הרשות השנייה ולצמצם את הרגולציה הכרוכה בהפעלת שידורי טלוויזיה. באופן לא-מפתיע, ההצעה זכתה לביקורת קשה מצד גופי מחקר וכלי תקשורת. באופן בלתי מתוכנן, דווקא התקדמות הטכנולוגיה עשויה לפתור את בעיית הרגולציה מאליה. כיום השידורים הנתונים לרגולציה הם אלה שמועברים באמצעות כבלים ולוויין בלבד. שידורים המועברים באמצעות האינטרנט אינם נתונים לשום צורה של רגולציה. ככל שנתח השוק של שידורים באמצעות האינטרנט יגדל, הרשות השנייה (ועימה הרגולציה) תפסקנה להיות רלוונטיות לגבי שוק הטלוויזיה הישראלי. המשמעות היא שיהיה קל יותר לשחקנים חדשים, וכאלה שעדיין אינם מבוססים כלכלית, להיכנס לשוק הטלוויזיה. ההמלצה המרכזית בעניין הרגולציה היא לתת לזמן ולטכנולוגיה לעשות את שלהם. האנרגיה והמאבקים שיידרשו כדי לשנות את המבנה הקיים אינם מצדיקים את המהלך. ההערכה היא כי בתוך זמן של חודשים או שנים ספורות יועבר שוק הטלוויזיה כולו או בחלקו הגדול באמצעות האינטרנט.

**פיקוח ובקרה:** יכולת ההשפעה של נבחרי הציבור בתאגיד השידור הישראלי, שמחליף את רשות השידור מאז שנת 2017, גדולה מזו שבכלי התקשורת הפרטיים. לפי "חוק השידור הציבורי הישראלי, תשע"ד-2014", לתאגיד יש מועצה, וזו אמורה בין היתר לקבוע את מדיניות השידורים, לאשר את לוחות השידורים, ולמנות את מנכ"ל התאגיד. ההמלצה המרכזית היא להביא למצב שבו תהליך קבלת ההחלטות במועצה ייעשה כאשר יש ייצוג שווה של שמאל וימין ציוניים במועצה, ושהחלטות תתקבלנה בהסכמה רחבה. כדי למנוע תלונות אמיתיות או מדומות על ניסיונות השתלטות פוליטיים, ראוי שכנגד כל חבר מועצה בעל צביון מצד אחד של המפה הפוליטית ימונה מועמד מהצד השני.

**מימון ותקציבים:** אחת הדרכים שבהן המדינה יוצרת עיוות בשוק התקשורת היא באמצעות פרסומים ממשלתיים. חלק מהפרסומים האלה הם "פרסומים סטטוטוריים" של מודעות שמתפרסמות על פי חובה הקבועה בחוק. בעיתונות הכתובה בלבד מדובר על סכום של כ-10 מיליון שקל בשנת 2023, ובחמש השנים 2019-2023 מדובר על יותר מ-60 מיליון שקל. בראש רשימת העיתונאים שבהם מתפרסמות המודעות עומדים "ישראל היום" ו"ידיעות אחרונות", כאשר אחריהם נמצאים "גלובס", "הארץ-דה מרקר" ו"מעריב". המשמעות היא שהמדינה מטה את השוק לטובת השחקנים הגדולים (כלומר העיתונאים המבוססים והחזקים יחסית) ולרעת שחקנים חדשים ויצרני תוכן מתחרים שאינם זוכים בנתח מהפרסום הממשלתי. ההמלצה היא להפסיק לחלוטין את פרסומי החובה האלה, ולהביא את המידע הנדרש לידיעת הציבור באמצעות אתר אינטרנט ייעודי או אתרי האינטרנט של המפרסמים.

**הכשרת כוח אדם:** אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורת היא שליטת כמה גורמים מרכזיים בסדר היום באמצעות סיקור מתמשך ("פולו-אפ"). הכוונה היא שמספר מצומצם יחסית של כלי תקשורת (למשל ערוץ 12, "ידיעות אחרונות" ורשת ב') מהדהדים ידיעות שהתפרסמו זה אצל

זה ובצורה זאת מביאים לבולטות גדולה יותר של ידיעות אלה. במצב כזה ידיעות שמתפרסמות בכלי תקשורת אחרים נדחקים לקרן זווית ואינם מקבלים חשיפה דומה. באופן מתמשך, קביעת סדר יום ציבורי בצורה כזאת מקשה מאוד על משיכת כוח אדם איכותי לכלי תקשורת חדשים. גם כאשר קיימים כלי תקשורת מתחרים (למשל בתחום התקשורת המודפסת או הטלוויזיונית), קשה למשוך אליהם עיתונאים או אפילו אנשי צוות טכני ברמה גבוהה משום שהמוניטין של כלי התקשורת האלה נמוך יותר. ההמלצה היא למשוך בעלי הון פרטיים לצורך הקמת בית ספר איכותי לתחום העיתונות שיכשיר את כל בעלי המקצוע (עיתונאים, צלמים, במאים וכו') עם אוריינטציה ציונית-לאומית. באמצעות מלגות ותהליך הכשרה רציני, הכוונה היא לייצר דור צעיר של עיתונאים ובעלי מקצוע שיוכלו להשתלב בכלי התקשורת ולהרים את רמתם המקצועית.

**תכנים:** אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורת היא הסתמכות על מספר מצומצם של סמכויות אפיסטמיות (דוברים צבאיים, כתבים צבאיים, בכירים לשעבר במערכת הביטחון וכו') והימנעות מדיווח אמיתי על הלכי הרוח והכוונות של שכנינו הערביים. המדינה אינה יכולה להשפיע או להכתיב לכלי התקשורת הפרטיים איך ומה לסקר, אבל לרשותה עומדים כלי תקשורת ציבוריים (התאגיד וגלי צה"ל) שמשוחררים משיקולים מסחריים. ההמלצה היא לחזק באופן מחייב את המחלקות לענייני ערבים בתאגיד השידור הציבורי ובגלי צה"ל ולהרחיב את התכנים שעוסקים בעולם הערבי. הכוונה היא שהמידע הראשוני בדבר המתחולל בצד השני יהיה זמין לכל ישראלי מבלי להזדקק לפילטרים של כל מיני מומחים בעלי הטיות מסוגים שונים.